

ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Собкович О.В.,

аспірант Національної академії внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-1302-8702

Собкович О.В. Досвід країн Європейського Союзу щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування.

У статті наголошено, що запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування в іноземних країнах не залишене осторонь уваги, а залежить, з одного боку, від масштабів розвитку самої системи страхування в країні, а з іншого – від ефективності вжитих заходів запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема «страховому шахрайству». Тому, потребує імплементації у вітчизняне кримінальне законодавство встановлення відповідальності за вчинення «страхового шахрайства», позаяк, на відміну від українського законодавства, в кримінальному законодавстві багатьох європейських країн такий вид шахрайства (зловживання у страхуванні) розглядається як самостійне кримінальне правопорушення (Австрія, Німеччина), причому в деяких країнах відповідальність за дане діяння передбачена спеціальними статтями кримінального закону (Нідерланди).

Встановлено, запобігання «страховому шахрайству» здійснюється на засадах «колективної безпеки». Основними елементами системи колективної безпеки страховиків у світовій практиці є: об'єднання зусиль всіх страхових компаній у запобіганні шахрайству на ринку страхових послуг; захист корпоративних страхових капіталів; створення інформаційного банку даних; дотримання усіма страховиками єдиних стандартів затверджених Національним банком (Латвія, Італія, Іспанія, Польща, ФРН, Франція); діяльність Національного бюро по боротьбі з шахрайством у сфері страхування.

Основна увага приділяється аналізу підходів до вибору оптимальних шляхів розвитку регулювання і нагляду в НФС. Частка активів НФС України становить лише 7% від загального обсягу активів фінансово-кредитних установ країни, однак проблеми в цьому секторі можуть мати негативний вплив на всю економіку, що було очевидно під час останньої фінансової кризи. У зв'язку з цим, впровадження ефективного управління ризиками в цьому сегменті є надзвичайно актуальним. Для НФУ, таких як страхові компанії, ризик-менеджмент повинен слугувати механізмом захисту інтересів клієнтів, власників та інвесторів, а також бути підґрунтям для прийняття обґрунтованих рішень.

Ключові слова: небанківська фінансова установа, страхування, шахрайство, запобігання, іноземний досвід, страхові випадки, незаконне одержання страхового відшкодування.

Sobkovich O.V. Experience of European Union countries in preventing criminal offenses in the insurance sector.

The article emphasizes that the prevention of criminal offenses in the insurance sector in foreign countries is not left aside, but depends, on the one hand, on the scale of development of the insurance system itself in the country, and on the other hand, on the effectiveness of the measures taken to prevent criminal offenses, in particular «insurance fraud.» Therefore, it is necessary to implement in domestic criminal legislation the establishment of liability for the commission of «insurance fraud», since, unlike Ukrainian legislation, in the criminal legislation of many European countries this type of fraud (insurance abuse) is considered as an independent criminal offense (Austria, Germany), moreover, in some countries, liability for this act is provided for by special articles of the criminal law (Netherlands).

It has been established that the prevention of «insurance fraud» is carried out on the principles of «collective security». The main elements of the collective security system of insurers in world practice are: combining the efforts of all insurance companies in preventing fraud in the insurance services market; protection of corporate insurance capital; creation of an information data bank; compliance by all insurers with uniform standards approved by the National Bank (Latvia, Italy, Spain, Poland, Germany, France); activities of the National Bureau for Combating Insurance Fraud.

The main attention is paid to the analysis of approaches to choosing the optimal ways of developing regulation and supervision in the NSF. The share of assets of the NSF of Ukraine is only 7% of the total assets of financial and credit institutions of the country, however, problems in this sector can have a

negative impact on the entire economy, which was evident during the last financial crisis. In this regard, the implementation of effective risk management in this segment is extremely relevant. For NFIs, such as insurance companies, risk management should serve as a mechanism to protect the interests of clients, owners and investors, as well as be the basis for making informed decisions.

Key words: non-bank financial institution, insurance, fraud, prevention, foreign experience, insurance cases, illegal receipt of insurance compensation.

Постановка проблеми. У країнах світу НФУ займають особливе місце на фінансовому ринку, їх послугами користується значна частина населення, зокрема, лідером по частині населення, яке охоплене страховим рухом стала Франція – близько 90 %, в США – 85 % [1]. Однак, іноземний досвід засвідчує, що проблема запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування стоїть на порядку денному страховиків з тих пір, як існує саме страхування. При цьому гострота цієї проблеми залежить, з одного боку, від масштабів розвитку самої системи страхування, а з іншого – від того, як ефективно організована система запобігання кримінальним правопорушенням.

В Україні питання підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором є предметом уваги багатьох дослідників.

Сучасний стан ризик-менеджменту у вітчизняних фінансових установах та методи регулювання їх діяльності не відповідають рівню реальних загроз. Ігнорування сучасних методів управління ризиками призводить до значних фінансових втрат. На жаль, у багатьох українських НФУ управління ризиками взагалі не здійснюється. Нагляд за дотриманням нормативів часто імітується, розробляються внутрішні документи, які зазвичай не виконуються, створюються служби безпеки, що контролюють переважно співробітників та контрагентів. Усе це не має нічого спільного зі створенням повноцінної системи управління ризиками [2, с. 72].

Метою дослідження є найпоширеніших кримінальних правопорушень у сфері страхування в Україні та суспільно небезпечних винних діянь пов'язаних із послугами, що надаються страховиком для забезпечення потреби потенційного страхувальника у страховому захисті при страхуванні ризиків, з метою імплементації їх у правову дійсність України.

Стан опрацювання проблематики. Питання, що досліджуються у роботі, висвітлювалися в працях науковців у галузі кримінального права та кримінології, які тією чи іншою мірою розглядали питання кримінальних правопорушень у сфері страхування як складова злочинності у сфері небанківського фінансового сектору економіки України: Барановського О.І., Тичини Д.М., Буніна С.В., Кришевич О.В., Марценюка Л.В., Чорновіл О.В., Сосновська О.О., Чернявського С.С., Бондаренка Є.В., Навроцького С.А., Чернея В.В. та Яковчука М.Ю.

Виклад основного матеріалу. В іноземних країнах усі випадки кримінальних правопорушень у сфері страхування пов'язують зі страховим шахрайством. Наприклад, у ФРН щорічно вчиняється від 7,5 до 9 тис. випадків страхового шахрайства на суму, що становить приблизно 6-8 % від всіх страхових виплат, а в грошовому вираженні страховики втрачають від 2 до 3 млн. доларів. У Східній Німеччині «популярними» є підпали власних автомобілів, застрахованих на суми, що перевищують їх вартість, провокування аварій з макетами або з уже пошкодженими автомобілями, симулювання аварій з використанням лжесвідків [3]. Ще більше випадків страхового шахрайства вчиняється в Швеції. Щорічний обсяг шахрайства в Канаді при майновому страхуванні та страхуванні від нещасних випадків оцінюється в 1,3 млрд. дол. на рік. Вважається, що від 10 до 15 центів з кожного долара припадає на виплату по шахрайським претензіям [4, с. 11].

У КК Австрії зловживання, пов'язані зі страхуванням, включені в розділ злочинних діянь проти чужого майна (§ 151). Вказане діяння полягає в руйнуванні, пошкодженні чи укритті речі, застрахованою від руйнування, пошкодження, втрати або крадіжки; нанесенні собі або іншій особі тілесного ушкодження або заподіянні шкоди здоров'ю, або спробі вчинити ці дії, з наміром створити собі або іншій особі майнову вигоду, пов'язану зі страхуванням. В якості санкції встановлено позбавлення волі на строк до шести місяців або штрафом [5].

Варто наголосити, що українське кримінальне законодавство не містить спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності за шахрайство. Однак, в КК Австрії передбачена така можливість, якщо особа до початку кримінального переслідування за страхові зловживання добровільно запобігає виплату компенсації або якщо особа добровільно відмовляється від здійснення свого злочинного задуму до одержання страхової суми і до отримання відповідним органом інформації про те, що трапилося (§ 151 КК Австрії) [5].

Розділ XXV КК Нідерландів має назву «Обман» і включає 18 статей, що дозволяють залучати до кримінальної відповідальності осіб, які з метою отримання незаконних доходів для себе або когось іншого, використовують підроблене ім'я або застосовують хитрощі та складні схеми обману для того, щоб переконати потерпілого відмовитися від власності, передати дані з грошовою цінністю,

взяти на себе борг або відмовитися від претензій (ст. 326). КК Нідерландів встановлює спеціальну відповідальність за шахрайство в сфері державних поставок. У ст.ст. 327 і 328 КК Нідерландів передбачається відповідальність за обман у сфері страхування, при цьому окремо встановлюється відповідальність за діяння, ознаки яких мають місце у Розділі XXVI «Спричинення шкоди кредиторам або уповноваженим особам». За ст. 327 карається особа, яка шляхом майстерною виверти вводить в оману страховика щодо обставин, що відносяться до страхування, змушуючи його укласти договір, який він би не уклав на інших умовах, якби знав справжній стан справ (покарання – тюремне ув'язнення не більше одного року або штраф); ст. 328 встановлено санкцію у вигляді тюремного ув'язнення на строк не більше чотирьох років або штрафу у відношенні особи, яка з метою отримати незаконний дохід для себе або кого-небудь іншого на шкоду страховику підпалює або підриває власність, застраховану від пожежі, або яке з аналогічною метою топить судно або знищує літак, які були застраховані, або, якщо його власність на борту або вантаж були застраховані, садить судно на мілину або приводить його до корабельної аварії, або яке з аналогічною метою знищує, робить непридатним або пошкоджує судно. Згідно зі ст. 332 «особа, яка вдається до будь-якої форми обману в ході поставок для використання військово-морським флотом або армією, що могло б піддати ризику безпеку держави у воєнний час, підлягає терміну тюремного ув'язнення не більше шести років або штрафу п'ятої категорії». Крім цього, у КК Нідерландів передбачена відповідальність за шахрайство в сфері страхування [6].

У чинному КК Франції [7] усі злочинні діяння, як і в багатьох європейських кодексах, зокрема в КК України, класифіковані за об'єктом посягання в окремі розділи. Система Особливої частини КК Франції визначається цінністю захищованого блага і складається з шести книг, що охоплюють розділи з другої по сьому. Книга III містить положення про кримінальну відповідальність за майнові злочини і проступки, у ній чітко розмежовано різні форми посягань на власність, здійснено опис їх основних ознак. У КК Франції чітко розмежовані різні форми майнових злочинів і проступків, сформульовано їх основні ознаки і обтяжуючі обставини. Усі майнові посягання поділяються на дві основні групи: присвоєння та інші посягання, що не є привласненням, до присвоєння віднесені також шахрайство та подібні злочинні діяння. Шахрайство представляє собою «введення в оману, вчинене або шляхом використання неправдивого імені або помилкового статусу, або шляхом зловживання дійсним статусом, або шляхом використання обманних прийомів щодо будь-якої фізичної або юридичної особи, і схилення її таким чином до того, щоб вона на шкоду собі або третім особам передала грошові кошти, цінні папери, матеріальні цінності або будь-яке інше майно, надала послуги або вчинила угоду, що тягне за собою виникнення обов'язку або звільнення від нього» (ст. 313-1 КК). Поряд із загальним поняттям шахрайства, Кодекс містить норми про злочинні діяння, тотожні шахрайству або схожі з ним, але мають деякі особливості, – про шахрайство і про аукціонне шахрайство. Юридичні особи можуть бути притягнені до відповідальності виключно за просте шахрайство. Основним покаранням для юридичної особи може бути накладено штраф у розмірі до 12,5 мільйонів євро. Крім того, можуть бути застосовані будь-які додаткові покарання, передбачені для юридичних осіб у Загальній частині, за винятком загальної конфіскації майна. Французьке кримінальне право також охоплює зловживання довірою, яке визначається як діяння, вчинене будь-якою особою, що полягає у привласненні, на шкоду іншій стороні, грошових коштів, цінних паперів, матеріальних цінностей або будь-якого іншого майна, яке було передане цій особі з обов'язком повернути, пред'явити або використовувати його певним чином (ст. 314-1) [7].

Розслідування випадків шахрайства у Франції проводиться зовнішніми організаціями, утвореними з колишніх співробітників поліції. Після проведення розслідування справа передається до суду. Страхова компанія в період розслідування і розгляду справи в суді страхове відшкодування не виплачує. У Франції зафіксовано дуже багато випадків дрібного шахрайства при ліквідації збитків по страхуванню автомобілів. Цих шахраїв викривають фахівці, які проводять експертизу. Кожне розкриття такого випадку заохочується страховою компанією. Всі страхові компанії Франції ведуть облік страхових шахраїв, засуджених судами (щоб не укладати з ними договори страхування надалі), розробляють методики для фахівців із врегулювання збитків, про порядок перевірки справ на предмет шахрайства [8, с. 340].

Вивчаючи досвід Франції, варто звернути увагу на таку особливість як забезпечення колективної безпеки. Основними елементами такої системи страховиків є: об'єднання зусиль всіх страхових компаній у боротьбі з шахрайством; захист корпоративних капіталів; пошук додаткових коштів для створення коаліції по боротьбі з шахрайством на страховому ринку і центрального банку даних; чітким правилам поведінки на страховому ринку.

У цьому контексті варто зауважити, що страховики західних країн протиставили масовому шахрайству, що вчиняється страхувальниками, цілий ряд заходів, зокрема страхові компанії створюють агентства, широку мережу інформаторів і детективів, тісно співпрацюють з поліцією. Так,

на всіх автомобілях встановлюється засоби проти угону, з яким автомобіль важче викрасти. Якщо стався псевдо угон, то довести страхувальнику, що дійсно був угон, стає складно; налагоджено співпрацю з органами дорожньої поліції, прикордонними та митними службами; всі страхові компанії мають у своєму розпорядженні банки даних по шахраям (злочинцям); між страховими компаніями відбувається постійний обмін досвідом роботи по боротьбі з шахрайством; механізм отримання страхового відшкодування побудований так, що страхувальник отримує фактичне відшкодування, а не винагороду за збиток, щоб у самого страхувальника не було інтересу в інсценуванні страхового випадку або вчиненні інших зловживань; оприлюднюються факти шахрайства і організовується засудження їх громадськістю (що призвело до зниження випадків страхового шахрайства на 20 %) [9, с. 15; 10, с. 63]. Наприклад, французька страхова компанія «UAP» досягла в питанні боротьби з шахрайством значних результатів. З 1980 року в структурі сектора з врегулювання збитків діє підрозділ по боротьбі з шахрайством, який веде аналітичну роботу з документами з різних страхових подій, перевіряючи їх достовірність. Звертається увага на суперечливу інформацію і факти невідповідності подій. Підвищена увага приділяється страхувальникам - учасникам багатьох страхових подій. Перевіряються всі страхові випадки, які сталися відразу ж після укладення договору страхування (або після збільшення страхової суми), або ідентичні випадки в одній і тій же місцевості.

Розслідування випадків шахрайства у Франції проводиться організаціями, утвореними з колишніх співробітників поліції. Після проведення розслідування справа передається до суду. Страхова компанія в період розслідування і розгляду справи в суді страхове відшкодування не виплачує. Всі страхові компанії Франції ведуть облік страхових шахраїв, засуджених судами (щоб не укладати з ними договори страхування надалі), розробляють для фахівців методики з врегулювання збитків, про порядок перевірки справ на предмет шахрайства.

Далі, звернемо увагу на досвід Німеччини. Згідно з КК ФРН шахрайство утворює цілу групу протиправних діянь і криміналізовано у межах статей, що розташовані у розділі 22 «Шахрайство та зловживання довірою» його Особливої частини (§§ 263–266b) [11]. КК ФРН визначає шахрайство як дії, спрямовані на отримання для себе або третіх осіб протиправної майнової вигоди шляхом заподіяння збитків майну іншої особи через введення її в оману – шляхом подачі помилкових фактів як істинних, спотворення або приховування справжніх фактів» [12]. Однак, поряд з основним складом шахрайства (ст. 263), передбачено безліч його різновидів у тому числі й «страхове шахрайство» – обман з метою отримання завищеної суми страховки (ст. 265) [13]. Відповідно до КК ФРН в числі особливо тяжких випадків шахрайства виділяється випадок, при якому виконавець фальсифікує настання страхового випадку, якщо для цієї мети він або інша особа підпалює річ, що має значну вартість, або повністю або частково руйнує її допомогою підпалу, або топить корабель, або садить його на міліну (§ 263); за це може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі від шести місяців до десяти років. При відсутності ознак особливо тяжкого шахрайства зловживання, пов'язане зі страхуванням (руйнування, пошкодження, зменшення споживчих властивостей, укриття або передача іншій особі застрахованої речі) тягне покарання у виді позбавлення волі на строк до 3 років або штраф (§ 265) [11].

На основі прийнятого у 2002 р. Закону про формування інтегрованої системи фінансового нагляду (Gesetz über die integrierte Finanzaufsicht – Findag) в Німеччині був створений єдиний регулятор фінансових установ – Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht Bafin, що здійснює нагляд за 630 страховими організаціями [14].

У КК Республіки Болгарія згідно ст. 213, особа, яка зруйнує, зашкодить або знищить з метою обману своє застраховане майно, карається про позбавленням волі на строк до трьох років та штрафом. Про інші форми майнового обману йдеться у Главі шостій «Злочини проти господарства» та Главі сьомій «Злочини проти фінансової системи» [15].

Кримінальне законодавство країн Балтії, які є членами ЄС, визначає шахрайство як злочин проти власності або майновий злочин. Наприклад, у КК Латвійської Республіки – це діяння виділяється серед злочинів проти власності (ст.ст. 177, 178, 180 та 181, гл. XVIII Особливої частини). Страхове шахрайство за КК Латвійської Республіки може бути двох видів: умисне знищення, пошкодження або приховування свого майна з метою отримання страхової суми (карається позбавленням волі на строк до двох років або арештом, або примусовими роботами, або грошовим штрафом); і примус або вмовляння іншої особи знищити, пошкодити або приховати застраховане майно, або інше вплив з тією ж метою, вчинене власником майна, з метою отримання страхової суми (покарання - позбавлення волі на строк до трьох років або арешт, або грошовий штраф). При цьому покарання за обидва види страхового шахрайства відповідно збільшується до позбавлення волі і на строк до шести років або підвищеного грошового штрафу (ст. 178) [16]. У КК Литовської Республіки шахрайство віднесено до групи злочинів та кримінальних проступків проти власності, майнових прав та інтересів (ст.ст. 182 і 186, гл. XXVIII) [17]. Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки класи-

фікує шахрайство як винні діяння проти майна загалом (ст.ст. 209–213, підрозділ 1, розд. 2 гл. 13 «Винні діяння проти майна»). Предметом шахрайських діянь можуть бути: 1) чуже майно та право на майно, а також власне майно винного у випадку страхового шахрайства – КК Латвійської Республіки; 2) чуже майно, право на майно та відповідні обов'язкові платежі – КК Литовської Республіки; 3) майнова вигода, пільги, інвестиції та страхова винагорода. Крім цього, естонський законодавець, можливо, мав на увазі значну кількість потерпілих від шахрайства в окремій нормативній конструкції «шляхом звернення до громадськості» (ч. 2 ст. 209 ПК Естонської Республіки) [18].

Висновки. Таким чином, у практиці країн світу відсутня єдина комплексна система регулювання небанківського фінансового сектору – кожна країна розробляє й упроваджує власні підходи, які зазвичай ґрунтуються на адаптації світового досвіду до національної правової системи. Оскільки провідним елементом фінансової системи все ж таки є банки, то небанківські фінансові установи вважаються допоміжним її інструментом, які виконують функції фінансових посередників. Відтак, в Західній Європі страхові компанії включені до національних банківських систем (Австрія, Італія, ФРН, Франція, Швеція). Проте окремі країни законодавчо виокремлюють таких суб'єктів як самостійних (Нідерланди, Швеція), наголошуючи на створенні спеціальних програм забезпечення безпеки на ринку страхування, посиленні законодавчих вимог щодо пруденційних стандартів для страхових компаній у сфері оцінки капіталу, ліквідності та резервування під неповернення страхових внесків, виплат.

Враховуючи, що небанківські фінансові відносини в Україні все більш відчутно інтегруються до міжнародних стандартів, проаналізовано особливості запобігання страховому шахрайству у ряді європейських країн (Болгарія, Іспанія, Нідерланди, Норвегія, ФРН, Польща, Франція, Швеція) й виокремлена доцільність запровадження у кримінальне законодавство України відповідальності за організацію «страхової піраміди», а також використання кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування на засадах «колективної безпеки».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шелестак Г.Т. Сутність і значення діяльності небанківських фінансових інститутів у розвитку фінансового посередництва в зарубіжних країнах. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 22. С. 336–342.
2. Болдова А.А., Мойко В.Ю. Ринок фінансових послуг України: глобалізаційний аспект. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 72–78.
3. Шостко О.Ю. Аналіз ефективної діяльності системи кримінальної юстиції у сфері протидії організованих злочинності в окремих європейських країнах. *Проблеми законності*. 2009. № 1. С. 176–185.
4. Шуляк Ю.Л. Поняття, ознаки та види шахрайства в кримінальному праві зарубіжних країн. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2010. № 3. С. 229–234.
5. Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (Strafgesetzbuch – StGB). URL: https://www.i4j.at/gesetze/bg_stpo.html.
6. Wetboek van Strafrecht. URL: https://sherloc.unodc.org/res/cld/document/nld/1881/penal-code-of-thenetherlands_html/Netherlands_Penal_Code_1881_as_amd_2014.pdf.
7. Станіч В.С., Менченя К.В. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Київ: ОВК, 2017. 348 с.
8. Шелестак Г.Т. Сутність і значення діяльності небанківських фінансових інститутів у розвитку фінансового посередництва в зарубіжних країнах. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 22. С. 336–342.
9. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2018. 320 с.
10. Бондаренко Є.В. Протидія шахрайству у сфері автострахування: український та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Юридичні науки». 2014. № 6-2. Т. 4. С. 62–64.
11. Кримінальне уложення Німеччини (нім. Deutsches Strafgesetzbuch, StGB). URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-Übersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf.
12. Смаглюк О.В. Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року: автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2004. 16 с.
13. Кришевич О.В. Кримінальна відповідальність за шахрайство за законодавством Франції та Німеччини. *Право і суспільство*. 2014. 6-1. Ч. 2. С. 273–277.
14. Буга Г.С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса: Гельветика, 2022. 404 с.

15. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2019\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2019)034-e)
16. Кримінальний Закон Латвії від 07.06.1998 р. URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>.
17. Кримінальний кодекс Литовської Республіки / переклад – К.В. Менченя; під ред. О.В. Коротюк. Київ: ОВК, 2021. 158 с.
18. Кримінальний (Пенітенціарний) кодекс Естонської Республіки. URL: http://www.riigikantselei.ee/arhiiv/rto/pae/2005/pae_nr17_06-12-2005.pdf.